

HACI BEKTAŞ VELİ KÜLLİYESİ'NİN DÜNYA MİRAS ALANI VE TAMPON BÖLGESİ TANIMINA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

ASSESSMENTS ON THE DEFINITION OF THE WORLD HERITAGE PROPERTY AREA AND BUFFER ZONE OF HACI BEKTAS VELI COMPLEX

VEYSEL ÖZBEY

Sorumlu Yazar/Correspondence

Öz

Kültürel miras tanımında somut olmayan kültürel mirasların önemi son yıllarda artış göstermiştir. Somut olmayan kültürel miras ile en güçlü bağları taşıyan alanlar, kuşkusuz kutsiyet atfedilen mekânlardır. Özellikle geniş kitlelere yayılan inançların ve öğretilerin üretildiği, inanç ve öğreti önderleri ile güçlü olarak ilişkilendirilen alanlar, somut olmayan kültürel mirastan ayrı düşünülerek değerlendirilemez. Çalışmada, Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne 2012 yılında Bektaşilik inancı ile olan güçlü bağlarına ve inancın ortaya çıkmasında oynadığı role vurgu yapılarak Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne alınan Hacı Bektaş Veli Külliyesi ele alınmıştır. Bu bağlamda, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde kayıtlı, bir önderin öncülüğünde ortaya çıkan inanç ya da öğretilerin doğduğu ortamı ifade eden miras alanları araştırılmış, dünya miras alanı ve tampon bölge tanımları incelenmiştir. Araştırılan tanımlar, külliye'nin üstün evrensel değer beyanındaki tanımlamalarla karşılaştırılmıştır. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan bu tür mirasların tanımında, birçok yapıyı içeren geniş ya da çok sayıda dünya miras alanı ve/veya tampon bölge seçildiği, Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nin bu bağlamda tek başına çok küçük ve sınırlı bir dünya miras alanı tanımına yol açabileceği sonucuna varılmıştır. Çalışma kapsamında külliye'nin yakın çevresinde Bektaşilik inancının oluşumuna dair önemli bir miras birikimi gözlemlenmiştir. Bu miras birikimini dikkate alan bir dünya mirası adaylığının, benzer nitelikli dünya mirası alanları ile daha uyumlu olacağı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Mimari Koruma ve Restorasyon, Dünya Miras Alanı ve Tampon Bölge, Üstün Evrensel Değer, Somut Olmayan Kültürel Miras.

Abstract

The significance of intangible cultural heritage in the definition of cultural heritage has increased in recent years. Particularly, the areas where beliefs and doctrines are produced and which are strongly associated with faith leaders cannot be considered separately from the intangible cultural heritage. In this study, the Hacı Bektaş Veli Complex, which was included in the UNESCO Tentative List of Türkiye in 2012 by emphasizing its strong ties with the Bektashi belief and the role it played in the emergence of the belief, was discussed. For this purpose, world heritage sites, which express the environments in which beliefs or teachings that emerged under the leadership of a leader, were researched and the definitions of world heritage sites and buffer zones were examined. The definitions were compared to the statement of outstanding universal value for the complex. It has been observed that in the definitions of the world heritage sites a wide area containing many structures that are valued within the doctrine or more than one area and / or buffer zone with the same characteristics is preferred. Therefore, it has been concluded that in order to define the relationship established between the Bektashi belief and the heritage site, a heritage definition that includes only the complex may be insufficient compared to the world heritage sites. Within the scope of the study, it has been observed that there is an important cultural heritage accumulation related to the formation of Bektashism belief, in the immediate vicinity of the complex. It has been determined that a world heritage candidacy that takes this heritage accumulation into account will be more compatible with the definitions of world heritage sites with similar features.

Keywords: History of Art, Architectural Conservation and Restoration, World Heritage Site and Buffer Zone, Outstanding Universal Value, Intangible Cultural Heritage.

Giriş

İnanca dayalı kültürel miras tanımlamaları son yıllarda önemli bir gelişim göstermiş ve somut olmayan kültürel miras öğeleri ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Bu miras tanımlamadaki gelişim, UNESCO Dünya Miras Listesi üzerinden de okunabilmektedir. Ancak son yıllarda inanca dayalı kültürel miras tanımlarında yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yeni yaklaşım, inancın, mezhebin ya da öğretinin ortaya çıktığı, meydana geldiği ve olgunlaştığı mekânlardır. İnananların, önemli ölçüde kutsiyet affettiği bu tür alanların korunarak gelecek nesillere aktarılması da her geçen gün önemini arttırmaktadır. Modern dünyada kültürel mirasların korunmasında büyük rol oynayan UNESCO Dünya Miras Listesi, “bir inancın ya da öğretinin doğduğu yerler” için de önemli bir koruma aracıdır. UNESCO Dünya Miras Listesi’nde, üstün evrensel değeri, bir inancın, bir mezhebin ya da bir öğretinin doğduğu ve geliştiği mahal, mekân ya da coğrafi bölgelerin birer miras olarak tanımlanmasına 1994 yılından itibaren rastlanmaktadır. Daha önce UNESCO Dünya Miras Listesi’ne dâhil edilmek üzere aday gösterilen bu tür mirasların önemli bir eleştirel mekanizmadan geçirilerek listelenmesi, gelecekte listeye girmeye aday olan miraslar için de önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Listelenen mirasların tanımlarının incelenmesi, taraf devlet UNESCO geçici listelerinde yer alan miraslar için de yol gösterici olacaktır. Bu bağlamda araştırmada, 2012 yılında Türkiye UNESCO Geçici Listesi’ne tanımlanan Hacı Bektaş Veli Külliyesi’nin miras tanımı üzerinden bir inceleme yapılmış ve UNESCO Dünya Miras Listesi’nde bulunan benzer nitelikteki miraslarla karşılaştırılmıştır.

UNESCO Dünya Miras Listesi’nde, bir inancın doğuşuna tanıklık eden, inancın doğuşuna ortam oluşturan somut mirasların tanımında, inancın doğduğu tüm çevrenin dikkate alındığı, mirasın öğretiyi geliştiren ya da aktaran inanç önderlerinin gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler vesilesiyle inananlar için önem taşıyan tüm mekânsal varlıkları kapsayacak şekilde ele alınmasına özen gösterildiği tespit edilmiştir. Bu geniş kapsam, bahsi geçen dünya miras alanlarına ilişkin alan tanımlarına da yansımış ve örnek miras alanlarının tamamı, inanç için önem taşıyan tüm gelişim öğelerini içerecek şekilde kurgulanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye UNESCO Geçici Listesi’nde yer alan potansiyel bir dünya miras alanı adayı Hacı Bektaş Veli Külliyesi’nin, Bektaşilik inancının doğduğu ve yayıldığı yeri temsil etmek hususunda her ne kadar önemli olsa da UNESCO Dünya Miras Listesi’ne adaylık sürecinde tek başına tam anlamı ile yeterli görülemeyebileceği, külliyenin yakın çevresinde yer alan ve Bektaşiliğin doğuşuna doğrudan tanıklık eden veya ortam oluşturan öğelerin de miras tanımına dâhil edilmesinin, UNESCO Dünya Miras Listesi’ndeki benzer nitelikli mirasların miras tanımları ile daha uyumlu olacağı sonucuna varılmıştır. Külliyenin yer aldığı Hacıbektaş ilçesi içerisinde, Çilehaneler, Beştaşlar, Kadıncık Ana Türbesi, Bektaş Efendi Türbesi, Dedebağ gibi Bektaşilik inancının doğuşuna ve gelişimine doğrudan tanıklık eden ya da katkı sağlayan birçok mimari mirasın yer almasının, listedeki benzer nitelikli örneklerle daha uyumlu bir dünya miras alan tanımı yapabilmek adına önemli bir potansiyel oluşturduğu gözlemlenmiştir.

1. Adaylık Dosyasının Bileşenleri ve Dünya Miras Alanı Kavramı

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme’ye taraf olan devletler, UNESCO Dünya Miras Listesi’ne yazdırmak üzere aday göstermeyi

düşündükleri miraslarını, kendilerine ait taraf devlet UNESCO geçici listelerine yazdırmalıdır. Taraf devlet UNESCO geçici listelerinden UNESCO Dünya Miras Listesi'ne aday olarak sunulacak bir mirasın dosyasında yer alması gereken en önemli bileşenlerden birisi de mirasın dünya miras alanı ve tampon bölgesini gösteren haritalardır (World Heritage Centre, 2019, 29-30). Taraf devletçe tanımlanan dünya miras alanı için bir tampon bölge belirlenmemişse, bunun nedenine dair bir metinsel açıklamanın adaylık dosyasında yer alması beklenir.

Bir miras için tanımlanan dünya miras alanı ve bu alanın koruma derecesini arttırabilmek için tanımlanan tampon bölge ya da bölgeler farklı biçimlerde olabilir. Mirasa dair yapılan dünya miras alan tanımı, farklı lokasyonlarda yer alan birden fazla alan içeriyorsa bu tür mirasların adaylığı “seri adaylık” olarak adlandırılır¹. Farklı lokasyonlarda yer alan dünya miras alanı bileşenlerinin konumu birbirine yakın ise bileşenler farklı tampon bölgelerle tanımlanabildiği gibi tek tampon bölge içerisinde de tanımlanabilir.

2. Hacı Bektaş Veli Külliyesi

Hacı Bektaş Veli Külliyesi, Nevşehir ilinin Hacıbektaş ilçe merkezinde yer almaktadır. Hacı Bektaş Veli döneminde Sulucahöyük olan yerleşimin adı, daha sonra Hacıbektaş olarak değiştirilmiştir. Kuzey-güney hattı boyunca uzanan bir aks üzerinde üç avlu ve bu avlular etrafındaki yapı gruplarından oluşan külliyenin ilk çekirdeğini Hacı Bektaş Veli Türbesi ve Kızılcı Halvethane'nin teşkil ettiği düşünülmektedir (Tanman, 1996, 459; Kızılkaya, 2019, 16).

Birinci avlu, Nadar Avlusu olarak da bilinir. Avluya, güneyde yer alan çatal kapıdan girilmektedir. Avluya girilince sağ tarafta Üçler Çeşmesi bulunmaktadır. Mührü Süleyman motifli çeşmeyi, Sadrazam Halil Paşa'nın eşi Fatma Nuriye Hanım, 1902 yılında vakfetmiştir. Külliyei saran duvarlar, Hacı Mehmet Dede Baba döneminde, 1897 yılında yaptırılmıştır. Mevcut duvarlar, özgün temelin üzerine TC Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sonradan yaptırılmıştır. Günümüzde yok olan Çamaşırhane, At Evi, Ekmek Evi, Hamam ve Mihman Evi gibi bölümlerin bir zamanlar Nadar Avlusu içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Dergâh Avlusu da denilen ikinci avluya Üçler Kapısı'ndan girilmektedir. Ortasında bir havuz bulunan ikinci avluya girildikten sonra sağ tarafta Aş Evi, Aslanlı Çeşme, Tekke Camii ve Baba Köşkü yer almaktadır. Sol tarafta ise Meydan Evi (Cemevi), Mihman Evi (Konuk Evi), Dede Baba Köşkü ve Kiler Evi bulunur. Üçüncü Avlu, Hazret Avlusu olarak bilinmektedir. Avluya basık kemerli, Altılar Kapısı'nda girilmektedir. Hazret Avlusu içerisinde Pir Evi, Atatürk Köşesi, Balım Sultan Türbesi ve Hazire (Derviş mezarlığı) yer almaktadır (Şekil 1).

1 Seri adaylık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. World Heritage Centre, *Operational Guidelines*; Ayşegül Yaylı vd. (haz.), *UNESCO Dünya Miras Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı*, (PDF: T.C. Bartın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2014); Bilge Kağan Şakacı, “Doğal ve Kültürel Mirasın Hayati Sorunu: İstisnai Evrensel Değer (UNESCO Dünya Mirası Listesi)”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2015), 455-472; Evrim Uluşan – Ayşe Ege Yıldırım, “Temsili, Dengeli ve Güvenilir Bir Liste İçin: Türkiye'nin Dünya Mirası Adaylıklarının Gözden Geçirilmesi”, *İdealkent* 7/19 (Mayıs 2016), 444-473; Aylin Akçabozan Taşkıran - Can Şakir Binan, “UNESCO Dünya Miras Listesi ve Sınır Aşırı Seri Miras Kavramı: Türkiye'nin Potansiyeli”, *Megaron* 15/1 (2020), 67-83; Aylin Akçabozan Taşkıran, *Sınır Aşırı Dünya Mirası Alanlarının Türkiye Bağlamında Tespiti, Geliştirilmesi ve Sunulması için İlke ve Ölçütler* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

Şekil 1: Hacı Bektaş Veli Külliyesi: 1. Nadar Avlusu; 2. Dergâh Avlusu; 3. Meydan Evi; 4. Aş Evi; 5. Dergâh Camii; 6. Hazret Avlusu; 7. Çilehane-Kızılca Halvethane; 8. Kırklar Meydanı; 9. Balım Sultan Türbesi.

Hacı Bektaş Veli'nin vefatının ardından Abdal Musa, Hacı Bektaş Veli'nin kabrini ziyaret etmiştir. Ziyaretin ardından kabir, bir ziyaretgâha dönüşmüş ve Osmanlı Devleti döneminde Sultan I. Murat Han (1361-1389) tarafından, Hacı Bektaş Veli'nin kabrinin üzerine türbe yaptırılmıştır. Türbenin yapımı için mimar Yanko Madyan görevlendirilmiştir. Sultan II. Murat, dergâhı ve türbenin alemini yeniden inşa ettirmiştir (Koşay, 1928, 376). Sultan II. Beyazıt ise türbenin kubbesini kurşunla kaplatmıştır (Kızılkaya, 2019, 16).

Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin bir ziyaretgâh olmasından sonra yanına birçok yapı eklenmiştir. Kırklar Meydanı da bu yapılardan birisidir. Giriş kapısı üzerindeki çift başlı kartal kabartması sebebi ile burasının Selçuklular döneminde yapıldığı düşünülmektedir. İkinci avluda bulunan H. 769 (M. 1367-68) tarihli meydan evinden dolayı bu kısmın 14. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı söylenebilir. Balım Sultan Kümbeti ile külliyenin mescidi, Dulkadiroğlu Beyliği'nden Şahsuvar Bey'in oğlu Emîr Ali Bey tarafından 1519 ve 1520 yıllarında inşa ettirilmiştir. Kırklar Meydanı, Yâsinâbâd sancak beyi Murad bin Abdullah tarafından 1553 yılında yaptırılmıştır. İkinci avludaki Arslanlı Çeşme, H. 962 yılında (M. 1554-55) Malkoçoğlu Bâli Bey'in adına yaptırılmıştır. Aşevi de Malkoçoğlu Bâli Bey'in döneminde, H. 968 (M. 1560-61) yılında yaptırılmıştır. İlerleyen yıllarda eklenen yapılarla birlikte 16. yüzyılın sonlarına doğru büyük oranda külliyenin bugünkü hâlini aldığı söylenebilir. Hacı Bektaş Veli Türbesi'ne 1610 yılında, dönemin Kırşehir valisi tarafından gümüş kaplamalı kapı kanatları takılmıştır (Faroqhi, 1976, 194). Alemi, 1619 yılında yenilenmiştir. İkinci avluda ayrıca Seyyid Mehmed Nebî Dedebaba tarafından H. 1238 (M. 1822-23) yılında onarım çalışmaları yürütülmüştür. Arslanlı Çeşme, H. 1270 (M. 1853-54) yılında onarılmıştır. İkinci avlunun batı revakı, H. 1282 (M. 1865-66) yılında yenilenmiştir. Aşevi ve önündeki revak, H. 1286 (M. 1869-70) yılında onarılmıştır. Meydan evinin güney duvarına bitişik olan şeyh odasının, H. 1298 (M. 1881) yılında tamir edildiği düşünülmektedir. Mescit, H. 1304 (1886-87) yılında

onarım görmüştür. Kırklar Meydanı'nda ve bir sivri kemerle ayrılan sekiz kabrin bulunduğu bölüm, H. 1311 (M.1893-94) yılında tadil edilmiştir. Birinci avluda yer alan Üçler Çeşmesi H. 1320 (M. 1902) yılında, ikinci avludaki Meydan Havuzu H. 1326 (M. 1908) yılında yaptırılmıştır (Tanman, 1996, 459-462).

Cumhuriyet Dönemi'nde, 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen ve 13 Aralık 1925 tarihli *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren 677 sayılı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun” ile Hacı Bektaş Veli Külliyesi kapatılmıştır. Hamid Zübeyr Koşay yönetimindeki bir heyet, dergâhın içerisindeki eşyaları teslim almıştır. Dergâhtaki kütüphane ile birlikte Ankara'ya götürülen eşyalar Etnografya Müzesi'ne, kitaplar ise Ankara Umûmî Kütüphane'ye verilmiştir. Türbe ve Dergâh ise T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresine bırakılmıştır (Önder, 1994, 36; Tanman, 1996, 462).

Külliyede, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1958 yılında geniş kapsamlı bir onarım ve restorasyon çalışması başlatılmış ve 1959 yılından itibaren çalışmaları T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü devralmıştır (Tanman, 1996, 462). T.C. Bakanlar Kurulu'nun 1960 yılındaki kararıyla, külliyedeki onarım çalışmalarının 1963 yılının sonlarında tamamlanmasının ardından, bir müze olarak 16 Ağustos 1964 tarihinde ziyarete açılmıştır. Etnografya Müzesi'nde bulunan dergâha ait olan eşyalardan bir bölümü Mahmut Akok başkanlığındaki bir heyet tarafından Hacı Bektaş Veli Külliyesi'ne tekrar getirilmiştir. Ankara Umûmî Kütüphane'de bulunan dergâha ait eserler ise Aziz Berker'in yardımı ile dergâha tekrar götürülmüştür (Önder, 1994, 37-39).

3. Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde Hacı Bektaş Veli Külliyesi (Dergâhı)

Hacı Bektaş Veli Dergâhı, 13 Nisan 2012 tarihinde, yetkili makamlarca Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne, 5735 referans numarası ve “Hacı Bektaş Veli Külliyesi” adı ile kültürel miras olarak yazdırılmıştır. Dünya miras alanı seçim kriterlerinden kriter 3 ve kriter 6 gerçekleştirilmiştir (World Heritage Centre, 31 Ocak 2022). Buna göre üstün evrensel değer beyanında yer alan gerçekleştirilmeler aşağıdaki gibidir;

Kriter 3: (Yaşayan veya yok olan bir kültür geleneğinin veya uygarlığın istisnâî, ender rastlanan bir temsilcisi olması);

“Hacı Bektaş Veli Külliyesi, Bektaşiliğin merkezi olarak kabul edilir ve özelliklerinin çoğunu koruyan çok ender bir plan düzenine sahip komplekslerden birisidir. Külliye'nin yapılaşmasında kullanılan birçok sembol, düzenin ana felsefelerini temsil etmektedir. Külliye'nin mimarisine ve iç tasarımına Bektaşiliğin motiflerinin uyarlanarak fiziksel yaşamı maneviyat ışığında şekillendirmesi amaçlanmıştır.

Birinci avluda Hz. Süleyman'ın Mührü motifinde kullanılan aşağıdaki üçgen suyu yani gerçeği temsil etmekte; yukarıdaki üçgen ise ateşi yani yanlışı temsil etmektedir ve böylece hayatın tamamının doğrular ve yanlışlar arasındaki çatışmadan ibaret olduğu anlatılmaktadır. Üçgenlerin ortasında yer alan gül motifi, sentezi ve aşkı simgelemektedir. Cemevi ve Meydancı Baba Odası'nın ahşap tavanları, gök kubbenin dokuz katını temsil eden çapraz kirişlerin birbirine eklendiği bingi tekniğiyle (kırılma örtü) yapılmıştır. Yapıdaki kapılar, ağırlıklı olarak kapıdan geçenlerin eğilmesi için küçük boyutlarda tutulmuştur. Cemevi'nin üç tarafında bulunan sedirlere serilen 12 post (makam postları), 12 imamı simgelemekte, din yolundaki kademeleri ve rütbeleri temsil etmektedir ve rütbe yükselirken kibirden kurtulmayı ve alçakgönüllü olmayı vurgulamaktadır (World Heritage Centre, 31 Ocak 2022).”

Kriter 6: (İstisnaî evrensel önem taşıyan sanatsal veya edebi eserler, inançlar, fikirler, yaşayan gelenekler ve olaylarla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olması);

“Hacı Bektaş Veli Külliyesi, doğrudan ve somut olmayan bir şekilde Bektaşilik ile ilişkilidir ve Hacı Bektaş Veli’nin 13. yüzyıl sözlerinin 20. yüzyılın “İnsan Hakları Beyannamesi” ile örtüşmesi nedeniyle olağanüstü evrensel değere sahiptir; Cem ve Semah ritüelleri müritler tarafından 21. yüzyılda hala yürütülmektedir ve Külliye, bu felsefenin kurulduğu ve dünyaya yayıldığı merkez olmuştur. Külliye, Alevî ve Bektaşiler tarafından da inanç merkezi olarak kabul edilmektedir (World Heritage Centre, 31 Ocak 2022).”

Taraf devletçe gerekçelendirilen dünya miras alanı seçim kriterlerinden de anlaşılacağı üzere, Külliye’nin, Bektaşiliğin somut olmayan kültürel mirası ile çok güçlü bir bağı vardır. Bu somut olmayan kültürel mirastan semah, UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne 16 Kasım 2010 tarihinde “Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah” başlığı ile dâhil edilmiştir. Külliye’nin üstün evrensel değer gerekçelendirmesinde bu durum, şu ifadeler ile açıklanmış ve Külliye’nin inanca dayalı somut olmayan kültürel miras ile olan bağı vurgulanmıştır;

“‘Semah’ adı verilen özel tören ve ‘Cem’ ritüel buluşması, 21. yüzyılda halen icra edilen Alevî ve Bektaşî toplumunun önemli unsurlarıdır. Bir kuşun (turna) hareketini ve gezegenlerin güneş etrafındaki dolaşımını temsil eden semahtaki figürler, 16 Kasım 2010 tarihinde UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne alınmıştır (World Heritage Centre, 31 Ocak 2022).”

4. UNESCO Dünya Miras Listesi’nde Benzer Nitelikli Miraslar ve Miras Tanımları

UNESCO Dünya Miras Listesi’nde bir inancın varlığını somutlaştıran kültürel miraslar, geniş bir alanda bulunan yapı grupları ya da farklı lokasyonlarda yer alan aynı mimari tarza sahip yapılar olarak ele alınmıştır. UNESCO Dünya Miras Listesi’nde özellikle Hacı Bektaş Veli Külliyesi kültürel mirası ile benzer şekilde bir inancın ya da öğretinin doğuşuna tanıklık ettiği gerekçesi ile üstün evrensel değer beyanı hazırlanan miraslarda da durum aynıdır. Ancak Hacı Bektaş Veli Külliyesi ile benzer nitelikli mirasların aranmasında, miras tanımının, inancın doğuşunun yanında inancın kurucusunu ya da önderini de kapsamı gerekir. Bir medeniyetin uzun süreçler sonucunda oluşturduğu geleneksel özgün inanç sistemlerinin gelişim alanları, bu sebeple çalışma kapsamına alınmamıştır. Ayrıca inancın oluşmasına tanıklık etmeyen, sadece öğretiyi ya da inanç önderlerinin doğum yerlerini kapsayan “İsa’nın Doğum Yeri: Doğu Kilisesi ve Hac Yolu, Beytullahim” ve “Lumbini, Buda’nın Doğum Yeri” gibi miras alanları ile inanç sistemi içerisinde sadece bazı kutsal kabul edilen olayların yaşandığı alanların tanımlandığı “Vaftiz Siti ‘Ürdün Ötesinde Bethany’ (El-Mağtas)” gibi miras alanları, çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir.

UNESCO Dünya Miras Listesi’nde bu bağlamda Hacı Bektaş Veli Külliyesi kültürel mirası ile benzer nitelikler gösteren miraslar; Fransisken Tarikatı’nı kuran Assisili Francesco’nun ve öğretisinin doğum yerinin tanımlandığı “Assisi, San Francesco Bazilikası ve Diğer Fransisken Alanları”, Gotama Buda’nın hayatında önemli bir yer tutan ve özellikle aydınlanmanın elde edilmesine dair dört kutsal yerden birisi kabul edilen “Bodh Gaya’daki Mahabodhi Tapınağı Kompleksi”, Bahâilik inancının doğuşuna tanıklık eden alanların ifade edildiği “Hayfa ve Batı

Celile'deki Bahâi Kutsal Yerleri” ve Konfüçyüsçülük’ün doğduğu ve Konfüçyüs’ün yaşadığı toprakları ifade eden “Qufu’daki Konfüçyüs Tapınağı ve Mezarlığı ve Kong Aile Konağı” olarak tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: UNESCO Dünya Miras Listesi’nde Hacı Bektaş Veli Külliyesi Kültürel Mirası ile Benzer Özellikler Gösteren Miraslar

UNESCO Dünya Mirası	Kayıt Yılı	DMAS Kriterleri ²
Qufu’daki Konfüçyüs Tapınağı ve Mezarlığı ve Kong Aile Konağı	1994	1, 4, 6
Assisi, San Francesco Bazilikası ve Diğer Fransisken Alanları	2000	1, 2, 3, 4, 6
Bodh Gaya’daki Mahabodhi Tapınağı Kompleksi	2002	1, 2, 3, 4, 6
Hayfa ve Batı Celile’deki Bahâi Kutsal Yerleri	2008	3, 6

Kaynak: World Heritage Centre, 4 Şubat 2022, veriler derlenerek oluşturulmuştur.

4.1. Qufu’daki Konfüçyüs Tapınağı ve Mezarlığı ve Kong Aile Konağı

Çin Halk Cumhuriyeti’nin Şantung Eyaleti’nde bulunan tarihî Qufu kasabasında yer alan dünya mirası, 104 tarihî yapı, 1250’den fazla antik ağaç, birçok anıt ve sanat objesini barındırır. İlk defa MÖ 478 yılında Konfüçyüs’ü anmak için yapılan tapınak, aradan geçen yüzyıllar içerisinde defalarca yeniden inşa edilmiştir. Miras içerisinde Konfüçyüs’ün mezarı ve onun soyundan gelenlerin kalıntıları da bulunur.

Qufu’daki Konfüçyüs Tapınağı ve Mezarlığı ve Kong Aile Konağı kültürel mirası, 26 Ekim 1993 tarihinde UNESCO Dünya Miras Merkezi’ne sunulmuştur. UNESCO Dünya Miras Komitesi’nin 18. Olağan Toplantısı’nda, 704 referans numaralı mirasın, dünya miras alanı seçim kriterlerinden kriter 1, kriter 4 ve kriter 6 gerekçelendirmesi kabul edilerek UNESCO Dünya Miras Listesi’ne alınması kararlaştırılmıştır (World Heritage Committee, 1994, 52). Mirasa dair üstün evrensel değer beyanında inançla olan birlikteliği şöyle ifade edilmiştir; “Antik Çin’de felsefe, siyaset ve etik içeren inanç sistemi (Konfüçyüsçülük) içeren ünlü bir filozof, politikacı ve eğitimci olan Konfüçyüs, Çin imparatorları tarafından On Bin Nesil için Kutsal Model Öğretmen olarak saygı gördü.” (World Heritage Committee, 2012, 98).

Üstün evrensel değer beyanında yer alan mirasla ilgili dünya miras alanı seçim kriterlerinin gerekçelendirilmesi ise şöyledir;

Kriter 1: “Qufu’daki anıtsal topluluklar grubu, iki bin yıldan fazla bir süredir Çin İmparatorları tarafından kendilerine verilen destek nedeniyle olağanüstü sanatsal değere sahiptir ve en iyi sanatçıların ve zanaatkarların binaların ve Konfüçyüs’e adanmış peyzajın yaratılması ve rekonstrüksiyonunda yer almalarını sağlar.”

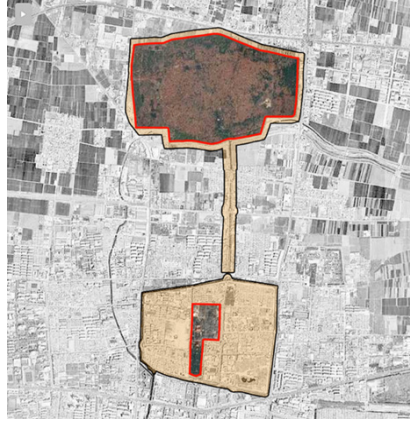
Kriter 4: “Qufu anıtlar topluluğu, Çin maddî kültürünün önemli bir zaman dilimindeki evrimini gösteren olağanüstü bir mimari kompleksi temsil eder.”

Kriter 6: “Konfüçyüs’ün felsefi ve politik doktrine, Doğu ülkelerinde iki bin yıl boyunca, Avrupa ve Batı’da 18. ve 19. yüzyıllarda olan katkısı, modern düşüncenin ve modern hükümetin evrimindeki en derin faktörlerden birisi olmuştur (ICOMOS, 1994, 79).”

Qufu’daki Konfüçyüs Tapınağı ve Mezarlığı ve Kong Aile Konağı kültürel mirası için dünya miras alanının ve tampon bölgenin sınırları metinsel olarak ifade edilmiş olsa

2 DMAS Kriterleri: Dünya Miras Alanı Seçim Kriterleri.

da (ICOMOS, 2014, 3) sınırları net olarak ortaya koyan haritalar, adaylık dosyasında yer almamıştır. Dünya miras alanı bileşenlerinden olan ve Konfüçyüs'ün ve soyundan gelen 100.000'den fazla kişinin mezarını içeren Konfüçyüs Mezarlığı'nın, 183 hektarlık bir alanı kapladığı bilgisi adaylık dosyasında yer almaktadır (ICOMOS, 2014, 7). Alanın koruma durumunu değerlendirmek üzere Aralık 2014 tarihinde gerçekleştirilen ICOMOS teknik ziyareti sonucunda yayınlanan raporda, Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Kültürel Miras İdaresi tarafınca sunulan dünya miras alanı ve tampon bölgeyi gösterir haritaya yer verilmiştir (ICOMOS, 2014, 35). Buna göre miras tanımı, iki dünya miras alanı bileşeninden oluşmakta ve onları koruyan, birbirine bitişik iki tampon bölge ile çevrelenmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Qufu'daki Konfüçyüs Tapınağı ve Mezarlığı ve Kong Aile Konağı (The State Administration of Cultural Heritage, 2014 kaynağından konum verileri işlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur)

4.2. Assisi, San Francesco Bazilikası ve Diğer Fransisken Alanları

Orta İtalya'nın Umbria Bölgesi'nde, Perugia kentinin doğusunda bulunan tarihî Assisi kasabası, Fransisken Tarikatı'nın kurucusu olan San Francesco'nun 12. yüzyılın sonlarında doğduğu yerdir. Kasabanın, San Francesco'nun doğumu ve yaşamı ile olan ilişkisi, 13. yüzyıldan bu yana Fransisken Tarikatı'nın gelişimi ile olan bağı, ona verilen değeri arttırmaktadır.

Kültürel mirasın UNESCO Dünya Miras Listesi adaylık dosyası, İtalya Cumhuriyeti Devleti tarafından 30 Haziran 1999 tarihinde UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunulmuş (ICOMOS, 2000, 94) ve UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin kararı ile 2000 yılında, dünya miras alanı seçim kriterlerinden kriter 1, kriter 2, kriter 3, kriter 4 ve kriter 6 gerekçelendirilerek 990 referans numarası ile UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yazdırılmıştır (World Heritage Committee, 2000, 45).

Kriter 1: “Assisi, Avrupa ve dünyadaki sanat tarihi için derin bir temel referansa sahip olan San Francesco Bazilikası gibi insan yaratıcı dehasının başarılarından oluşan bir topluluğu temsil eder.”

Kriter 2: “Fransisken Tarikatı'nın sanatsal ve manevi mesajının değişimi, dünyadaki sanat ve mimarideki gelişmelere önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.”

Kriter 3: “Assisi, kültürel peyzaj, dini topluluklar, iletişim sistemleri ve geleneksel arazi kullanımı çerçevesinde Umbrian-Roma ve Orta Çağ dönemlerinden günümüze kadar çevresel ortamı içinde bir şehir-kutsal alan sürekliliğinin benzersiz örneğini sunar.”

Kriter 4: “San Francesco Bazilikası, sanat ve mimarinin gelişimini önemli ölçüde etkilemiş bir mimari topluluk türü için olağanüstü bir örnektir.”

Kriter 6: “Fransiskan Tarikatı’nın doğum yeri olan Assisi, Orta Çağ’dan beri Fransiskan hareketi kültü ve dünyadaki yayılımı ile yakından ilişkili olup, diğer dinlere veya inançlara dahi evrensel barış ve hoşgörü mesajına odaklanmıştır.” (World Heritage Committee, 2000, 45).

Üstün evrensel değer beyanında mirasın, Fransiskan Tarikatı için önemli yerlerin birçoğunun yer aldığı oldukça geniş bir bölgeden oluştuğu vurgulanmıştır. Mirasa yönelik Fransiskan Tarikatı için manevi değerleri yüksek olan San Francesco Bazilikası, Santa Chiara Bazilikası, San Rufino Katedrali, Rocca Maggiore’nin Ortaçağ Kalesi, Saint Francis ve arkadaşları tarafından kullanılan bir dizi mağara olan Carceri Hermitage ve ovadaki Santa Maria degli Angeli Bazilikası ile birlikte Saint Damian ve Rivortorto kutsal alanlarını içeren (ICOMOS, 2000, 94) 14.563 hektarlık bir dünya miras alanı ve onu koruyan 4.087 hektarlık tampon bölge tanımlanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Assisi, San Francesco Bazilikası ve Diğer Fransiskan Alanları kültürel mirasın tanımlanan dünya miras alanı ve tampon bölgesi (Ufficio Patrimonio Mondiale UNESCO (2000) kaynağından konum verileri işlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur)

4.3. Bodh Gaya’daki Mahabodhi Tapınağı Kompleksi

Hindistan Cumhuriyeti’nin doğu ucunda, Bihar Eyaleti’nde yer alır. Tuğla yapım malzemesinden üretilen 5-6. yüzyıla ait Budist tapınaklarından oluşan bir yapı topluluğudur. Yapı topluluğu arasında 50 metre yüksekliğindeki büyük tapınak dikkat çekmektedir. Yapı topluluğunda ayrıca, Vajrasana, kutsal Bodhi Ağacı ve Buda aydınlanmasının diğer altı kutsal bölgesi de bulunur.

Hindistan Cumhuriyeti tarafından 7 Temmuz 2000 tarihinde ilk defa sunulan miras adaylık dosyası, 2001 yılında değerlendirilmiş ve UNESCO Dünya Miras Komitesi’nin danışma organlarından ICOMOS, mirasın adaylığına dair erteleme kararı verilmesini tavsiye etmiştir (ICOMOS, 2001, 65). Taraf devletten, tapınak alanı ve çevresinde bulunan yapı çevrenin belirgin haritalarının ve dünya miras alanı ve tampon bölgesinin önerilen sınırlarının açık bir şekilde UNESCO Dünya Miras Merkezi’ne sunulması istenmiştir. Ayrıca, alanın manevi ve tarihî değerleri üzerinde beklenen etkiyi gösteren, önerilen geliştirme ve sunum planlarına ilişkin detaylı bilgi sağlaması istenmiştir (ICOMOS, 2001, 65). Taraf devlet, talep edilen revizyonları gerçekleştirerek

revize adaylık dosyasını 13 Mart 2002 tarihinde UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunmuştur (ICOMOS, 2002, 5). Revize adaylık dosyası, UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 26. Olağan Toplantısı'nda değerlendirilerek mirasın UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kaydına karar verilmiştir (World Heritage Committee, 2002, 59). UNESCO Dünya Miras Listesi'ne 1056rev referans numarası ile kaydedilen mirasın dünya miras alanı seçim kriterlerinin gerekçelendirilmesi şöyle yapılmıştır;

Kriter 1: “5. ve 6. yüzyıllara ait 50 metre yüksekliğindeki büyük Mahabodhi Tapınağı, Hindistan alt kıtasında var olan en eski tapınak yapılarından birisi olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. O dönemde tamamen gelişmiş tuğla tapınaklar inşa etme konusunda Hint halkının mimarî dehâsının birkaç temsilinden birisidir.”

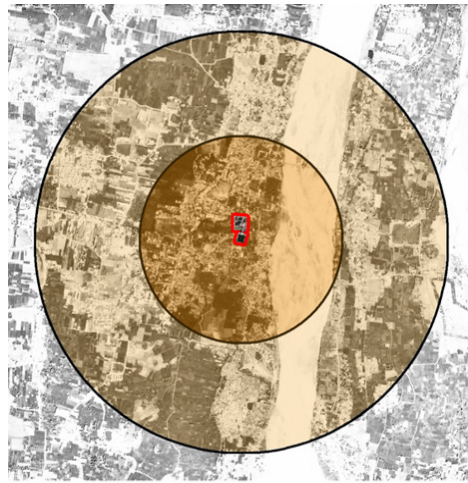
Kriter 2: “Hindistan'da ayakta kalan birkaç erken dönem tuğla yapı örneğinden birisi olan Mahabodhi Tapınağı, yüzyıllar boyunca mimarînin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olmuştur.”

Kriter 3: “Mahabodhi Tapınağı'nın yeri, özellikle İmparator Asoka'nın ilk tapınağı, korkulukları ve anıt sütununu inşa etmesinden bu yana, Buda'nın yaşamı ve sonraki tapınma süreci ile ilgili olaylar için istisnai kayıtlar sağlar.”

Kriter 4: “Mevcut Tapınak, Geç Gupta Dönemi'nden kalan, tamamen tuğladan inşa edilmiş en eski ve en heybetli yapılardan birisidir. Oymalı taş korkuluklar, taştan heykelsi kabartmaların olağanüstü bir erken dönem örneğidir.”

Kriter 6: “Bodh Gaya'daki Mahabodhi Tapınak Kompleksi, Lord Buddha'nın yüce ve mükemmel kavrayışı elde ettiği yer olarak O'nun yaşamıyla doğrudan bağlantılıdır (World Heritage Committee, 2002, 59).”

Miras için dünya miras alanı olarak Lotus Göleti'ni içeren 4,86 hektarlık (dosyada 12 akre olarak geçmektedir) bir alan kaplayan Mahabodhi Tapınak Kompleksi tanımlanmış ve bu alanı merkez alan 1 kilometre ve 2 kilometre yarıçaplı iki kademeli koruma sağlayan tampon bölgeler tanımlanmıştır (Şekil 4).

DÜNYA MIRAS ALANI

1 KM ÇAPINDA BİRİNCİL TAMPON BÖLGE

2 KM ÇAPINDA İKİNCİL TAMPON BÖLGE

Şekil 4: Bodh Gaya'daki Mahabodhi Tapınağı Kompleksi kültürel mirasın tanımlanan dünya miras alanı ve tampon bölgesi (Department of Tourism, Ministry of Tourism & Culture Government of India (2002) kaynağından konum verileri işlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur).

Dünya miras alanı, Budizm’de önemli olan şu alanları içermektedir;

- Mahabodhi Tapınağı,
- Bodhi Ağacı,
- Buda’nın Aydınlanmaya ulaştıktan sonra meditasyon yaptığı diğer altı kutsal nokta (Department of Tourism, Ministry of Tourism & Culture Government of India, 2002, 3).

4.4. Hayfa ve Batı Celile’deki Bahai Kutsal Yerleri

Doğu Akdeniz sahil bandında, İsrail Cumhuriyeti’nin kuzey kıyılarında yer alan Hayfa Körfezi etrafındaki Hayfa, Akka ve Nahariyya kentlerinde yayılı halde bulunan Bahai inancı için önemli birçok kültürel varlıkla tanımlanan bir seri adaylıktır. Bu varlıklar arasında öne çıkanları, inancın iki önemli tapınağı Hayfa’daki Bab Tapınağı ve Bahaîlerin kiblesi Akka’daki Bahā’ullāh Tapınağı’nın yanı sıra Bahailerin en kutsal kitabı *Kitab-ı Akdalar*’ın yazıldığı Abbud Evi ve Bahā’ullāh’ın 1868-1870 yılları arasında Akka’da hapsedildiği hücredir.

Hayfa ve Batı Celile’deki Bahai Kutsal Yerleri kültürel mirası, 30 Haziran 2000 tarihinde İsrail UNESCO Geçici Listesi’ne eklenmiştir. UNESCO Dünya Miras Listesi’ne yazdırılmak üzere adaylık başvurusu, 26 Ocak 2006 tarihinde UNESCO Dünya Miras Merkezi’ne ulaştırılmıştır. Mirasın Liste’ye adaylığı, 2007 yılında, UNESCO Dünya Miras Komitesi’nin 31. Olağan Toplantısı’nda görüşülmüş ve adaylığın kapsamının yeniden gözden geçirilmesi ve tampon bölge koruma düzeyinin geliştirilmesi talebiyle adaylık dosyasının taraf devlete iadesine karar verilmiştir (World Heritage Committee, 2007, 168). Dünya miras alanı tanımında değişiklik içermeyen ancak tampon bölge korumasının güçlendirildiği 1220rev referans numaralı revize adaylık dosyası, 31 Ocak 2008 tarihinde UNESCO Dünya Miras Merkezi’ne sunulmuştur (ICOMOS, 2008, 64). UNESCO Dünya Miras Komitesi’nin 32. Olağan Toplantısı’nda, mirasın dünya miras alanı seçim kriterlerinden kriter 3 ve kriter 6 gerekçelendirmesi uygun bulunmuş ve UNESCO Dünya Miras Listesi’ne yazdırılması kararlaştırılmıştır (World Heritage Committee, 2008, 195). Mirasın üstün evrensel değer beyanında yer alan dünya miras alanı seçim kriterlerinin gerekçelendirmeleri şu şekildedir;

Kriter 3: “Bahaî inancının en kutsal yerleri olan ve her yıl dünyanın dört bir yanından binlerce hacı tarafından ziyaret edilen Bahauallah’ın Kutsal Tapınağı ve Báb’ın Kutsal Tapınağı, Bahaî haccının güçlü kültürel geleneğine olağanüstü tanıklık ve güçlü iletişim aracılığı sağlar.”

Kriter 6: “İki kutsal Bahaî mabedi, dünya dinlerinden biri için büyük anlam taşıyan somut yerlerdir (World Heritage Committee, 2008, 196).”

Hayfa ve Batı Celile’deki Bahai Kutsal Yerleri dünya miras alanı tanımı, taraf devlet İsrail’in 3 farklı kenti içerisindeki 7 farklı lokasyonda (Kuzey Carmel, Batı Carmel, Kuzey Akka, Tarihi Akka, Güney Akka, Mateh Asher-Mazra, Nahariyya) bulunan 11 farklı dünya miras alanı bileşeninden oluşturulmuştur (Şekil 5). Tüm dünya miras alanı bileşenlerinde toplam 26 alan, bina ve anıt eser yer almaktadır. Toplamda 62.58 hektarlık dünya miras alanı ve 254.70 hektar tampon bölge alanı tanımlanmıştır (The Bahá’í World Centre, 2008, Attachment 2).

Şekil 5: Haifa ve Batı Celile'deki Bahâî Kutsal Yerleri: 1. Bahâî Kabristanı; 2. Vahiy Yeri; 3. Carmel Dağı'nın Kuzey Eğimi; 4. Fars Bölgesi; 5. Rıdvan Bahçesi; 6. Abbud Evi; 7. Hapishane; 8. Abdullah Paşa Evi; 9. Bahji; 10. Mazra'ih Konağı; 11. Junayn.

5. Hacıbektaş'ta Diğer Bektaşî Kültürel Mirası ve İnanca Dayalı Somut Olmayan Kültürel Miras Bağları

Sahip olduğu zengin kültürel miras birikiminde altı adet sivil mimari kültür varlığı, on dokuz adet anıtsal kültür varlığı ve yedi adet arkeolojik sit alanı bulunan Hacıbektaş ilçesinde (Tablo 2), müze olarak kullanılan Hacıbektaş Veli Külliyesi ve Bektaş Efendi Türbesi'nin yanı sıra, Hacıbektaş Arkeoloji ve Etnografya Müzesi ve Hacıbektaş Atatürk Evi Müzesi inananlara ve kültürel ziyaretçilere hizmet vermektedir. Ancak bu kültürel miras birikimi içerisinde, Bektaşilik için manevi değerleri yüksek, zengin Bektaşî mirası³, bir adım öne çıkmaktadır. İlçede yer alan birçok somut miras, inanca dayalı somut olmayan kültürel miras ile güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Çok sayıda çeşmenin yer aldığı yerleşimde⁴, inanca dayalı olarak kayalara verilen değer de önemli boyuttadır⁵.

3 Ayrıntılı bir inceleme için bkz. İbrahim Çifçi - Orhan Akova, "İnanç Turizmi Kapsamında Hacı Bektaş Veli Dergâhına Yönelik Bir Araştırma", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 80 (2016), 183-218.

4 Hacıbektaş ilçesinde bulunan çeşmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sedat Bayrakal, "Nevşehir'in Hacı Bektaş İlçesindeki Bektaşî Kültürüyle İlişkili Türk Eserleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 55 (2010).

5 Konu üzerinde detaylı bilgiler için bkz. John Kingsley Birge, *The Bektashi Order of Dervishes* (Londra: Luzac & Company, 1937); Bedri Noyan, *Hacıbektaş'ta Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri* (İzmir: Ticaret Matbaacılık, 1964); Abdülbâki Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli: Vilâyet-Nâme* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2017); Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik* (Ankara: Ardıç Yayınları, 1998).

Tablo 2: Hacıbektaş İlçesi Tescilli Kültür Varlıkları

Anıtsal Kültür Varlıkları	Sivil Mimarî Kültür Varlığı	Arkeolojik Sit Alanı
Hacı Bektaş Külliyesi	Konut 1	Suluca-Karahöyük
Bektaş Efendi Türbesi	Konut 2	Abdal Kalesi
Kadıncık Ana Evi	Ulusoy Evi	Karaburna Kalesi
Hacıbektaş Cuma Camii	Konut 3	Hasanlar Höyük
Dirli Dede Haziresi	Atatürk Evi	İlica Höyük
Akpınar Çeşmesi	Cemalettin Ulusoy Evi	Mikael Yeraltı Şehri
Üç Camii		Yenice Höyük
Hoca Fakih Çeşmesi		Kozaklı I-II-III
Savat Çeşmesi		Tümülüsleri
Feyzullah Baba Çeşmesi		
Taş Köprü		
Yel Değirmeni		
Baba Pınar Çeşmesi		
Dedebağı Çeşmesi		
Dedem Çeşmesi		
Otman Baba Mezarı		
Arıcı Baba Türbesi		
Zemzem Pınarı		
Çilehane Tepesi		

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri, 25 Haziran 2021; veriler derlenerek oluşturulmuştur.

Konu ile ilgili aktarılanlar bağlamında Hacıbektaş ilçesinde bulunan, inanca dayalı somut olmayan kültürel miras ile birlikte ele alınabilecek başlıca Bektaşî mirası, çalışmaya konu Hacı Bektaş Veli Külliyesi'ne ek olarak Çilehane, Bektaş Efendi Türbesi, Dedebağ, Beştaşlar, Kadıncık Ana Evi, Hamur Kaya ve At Kaya olarak ifade edilebilir (Şekil 6).

Şekil 6: Hacıbektaş İlçesinde Hacı Bektaş Veli Mirasının Coğrafi Dağılımı; 1. Hacı Bektaş Veli Külliyesi (Dergâh); 2. Bektaş Efendi Türbesi; 3. At Kaya; 4. Çilehaneler; 5. Beştaşlar; 6. Kadıncık Ana Evi ve Akpınar Çeşmesi; 7. Hamur Kaya; 8. Dedebağ.

5.1. Bektaş Efendi Türbesi

Bala Mahallesi içerisinde, Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nin 150 metre kadar güneyinde bulunur. Türbenin sahibi Bektaş Efendi'nin kim olduğuna dair ve türbesinin yapımı ile ilgili kesin bilgiler mevcut değildir. Ancak Bektaş Efendi ile ilgili birçok rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerden ilki, türbenin yapıldığı 17. yüzyılda, Bektaşî Tarikatı içerisinde bir anlaşmazlıktan dolayı Bektaş Efendi'nin İstanbul'da başının kesildiği ve Bektaş Efendi'nin kesik başını alarak Hacı Bektaş Veli Dergâhı'na geldiği, bu olay üzerine ona burada bir türbe inşa edildiği yönündedir (Gürses, 1964, 94-95). Bir başka rivayete göre ise Hacı Bektaş Veli'nin müritleri arasında yer alan Bektaş Efendi, bir savaş esnasında başı gövdesinden ayrılmış olmasına rağmen ölmemiştir. Savaşta galip gelindikten sonra, başı koltuğunun altında Hacıbektaş'a dönerek burada vefat etmiştir. Daha sonra burada adına türbe yapılmış ve türbeye de Kesikbaş Türbesi denilmiştir (Yavuzer, 2010, 159).

Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 08 Şubat 1991 tarih ve 949 sayılı kararı ile tescil edilen türbe, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetinde bulunmaktadır (Acioğlu, 2020, 681). Giriş kapısının üzerinde yer alan yapım kitabesinin transkripsiyonu; “*Binâ-i hâzâ eş-Şeyh Merhûm Bektâş bin Mahmûd an evlâd-ı el-Hacı Bektâş el-Horasânî İsneyn aşr ve elf*” şeklindedir (Koşay, 1967, 26). Meali ise; “Hacı Bektaş-ı Veli soyundan Mahmut evlatlarından Şeyh Bektaş'a ait bu bina 1012 yılında inşa edilmiştir” şeklindedir (Noyan, 1964, 87; Gürses, 1964, 94; Taşdelen-Sümer, 1976, 70; Tuncer, 1992, 144).

5.2. At Kaya

“Yürüyen Kaya” olarak da bilinen (Çifçi-Akova, 2016, 195) kültürel varlık, Bala Mahallesi'nde yer alır. Adını verdiği Atkaya Sokak ile Cezaevi Sokak'ın birleştiği noktada konumlanır. Rivayet odur ki, Hacı Bektaş Veli'yi ziyarete bir arslan üzerinde, elinde kamçı olarak kullandığı bir yılanla gelen Seyyid Mahmud Hayranî'yi karşılamaya, Hacı Bektaş Veli “O gelen kimse canlıya binmiş gelmiş, biz cansıza binelim!” diyerek At Kaya'nın üzerine biner ve gider. Bu sebeple at gibi kullandığı kayaya At Kaya denmiştir. At Kaya'nın arkasında “Tay Taşları” olarak adlandırılan (Sümer-Bozdağ, 2 Şubat 2022) daha küçük ebatlarda birkaç kaya parçası daha bulunur. Alanda bir de mezar vardır. Mezar taşında “Buharalı Şeyh Hacı Hamza Efendi” yazısı ve “3 Nisan 1328 (M.1912)” tarihi okunabilmektedir.

5.3. Çilehane

Hacıbektaş ilçe merkezinin doğusunda yer alır. Günümüzde inanç yeri ve mesire alanı olarak kullanılan bölgenin mülkiyeti, T.C. Hacıbektaş Belediyesi'ne aittir (Hacı Bektaş Veli Kültür Turizm ve Üniversite Vakfı, 02 Şubat 2022). İlçede, Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nden sonra en çok ziyaret edilen yerlerin başında gelir. Bektaşilik için önemi büyüktür. Bölgede bulunan ağaçların bir kısmı dilek ağacı olarak kullanılmaktadır. Alanda bulunan Zemzem Çeşme'den zemzem suyu aktığına inanılır. Bir başka noktada, sayı sınırlaması olmaksızın tutulan dileklere yönelik dengede kalacak şekilde yerdeki taşların üst üste dizilmesi ile dilek taşları oluşturulmaktadır. Alandaki kayaların birçoğu da Bektaşilik inancında önemli bir yere sahiptir;

Delikli Taş: İnanışa göre Hacı Bektaş-ı Veli düşmanlarından kaçarken bu kayaya sığınmış ve kayanın içerisindeki boşluğun ağzı Hacı Bektaş-ı Veli içeri girdiğinde kayalarla örtülmüştür. Yaklaşık bir ay kadar içeride kalan Hacı Bektaş-ı Veli çıkmak için kayalığın

bir bölgesine yumruk atmış ve kayada bir delik açılmıştır. Bu sebeple kayaya delikli taş denilmektedir. İnanışa göre bu delikten günahsızlar geçerek karşı tarafa ulaşabilir.

İzli Taş: Taş içerisinde yer alan izin, Hz. Ali'nin atının ayak izi olduğuna inanılmaktadır. Bir dilek tutulur ve izin içerisinde biriken taşlardan bir miktar alınır. Elde taş miktarı tek ya da çift sayıda taş alındığı tahmin edilir ve taşlar sayılır. Tahmin doğruysa dileğin gerçekleşeceğine inanılmaktadır.

Kayan Taş (Kaydırak Taşı): Vücutta ağrı hissedilen bölgeler bu taşa sürtüldüğünde ağrıların son bulacağına inanılmaktadır.

Çilehanelerin bulunduğu alan kültürel peyzaj özellikleri göstermesine rağmen Savat Mahallesi Doğal Sit Alanı adı ile doğal bir sit alanı olarak, ardından T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 28.11.2017 tarihli onayı ile "Doğal Sit - Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanı" olarak tescil edilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 02 Şubat 2022).

5.4. Beştaşlar

Çivril Köyü sınırlarında, ilçe merkezinin 6 kilometre kuzeybatısında bulunur. Beş büyük kayanın bulunduğu alan, fens teli ile çevrilerek koruma altına alınmıştır. Alanın 320 metre kuzeybatısında bir mesire alanı yapılmıştır. Mesire alanı içerisinde, üzeri örtülü, tek sıra hâlinde pişirme alanları, servis alanları ve Beşdaş Cemevi bulunur.

İnanışa göre, sırayla davar güdülen yerleşimde sırası gelen İdris Hoca'nın yerine davar gütmeye Hacı Bektaş Veli gönüllü olur. Hacı Bektaş Veli, güdülen sürüye sığırlarını⁶ katmak isteyen Sarı'ya, sığırlarını sürüye katmamasını, aksi takdirde sığırlarının kurtlar tarafından kapılacağını belirttiyse de dinletemez. Akşam olduğunda Sarı, sığırlarını sorar. Hacı Bektaş Veli, ona sığırlarına kurtların saldırdığını söyler. Sarı, kadıya gider ve şikâyetçi olur. Hep birlikte olayın yaşandığı yere giderler. Hacı Bektaş Veli kadıya durumu anlatır. Kadı, şahit ister, Hacı Bektaş Veli dağı taşı şahit gösterir. Bunun üzerine birçok kaya, uzaklardan buldukları yerden koparak huzura doğru gelirken Hacı Bektaş Veli onlara durmalarını⁷ söyler ve içlerinden sadece beşinin gelmesini ister. Kayalar huzurda şahitlik eder. Bunu gören kadı, Hacı Bektaş Veli'yi büyüclükle suçlar ve korkarak kaçar. Bunun üzerine Hacı Bektaş Veli, kaçan kadıya⁸ "Sen de taş ol!" der ve 130 metre güneye kaçmayı başarabilen kadı, orada taş olur.

5.5. Kadıncık Ana Evi

Suluca-Karahöyük'ün güney yamacında bulunur. Evin bahçe duvarı ile Karahöyük'ü birbirinden ayıran sokağın güney bölümünde, Kadıncık Ana Evi bahçe duvarının dibinde Akpınar Çeşmesi yer alır. Çeşmenin, Hacı Bektaş Veli'nin inayeti ile akmaya başladığına ve kaynağının Horasan'dan geldiğine inanılmaktadır. Hemen yanı başında yer alan ufak çeşmenin ise öksürük ve ciğer hastalıklarına iyi geldiği düşünülmektedir.

Hacı Bektaş Veli'nin Suluca-Karahöyük'e geldiğinde ilk bu evde kaldığına inanılır. Bektaşî geleneğinin önemli niyazgâhlarından olan üç odalı ev⁹, kuzeydoğu-

6 Sözlü anlatımda sığır yerine öküz ve inek olarak farklı aktarımlar da vardır.

7 Beştaşlar alanının 440 metre kuzeyinde (mesire alanının olduğu tarafta), bir tepenin üzerinde bulunan bir dizi kayanın durdurulan kayalar olduğuna inanılır.

8 Bir rivayete göre inkâr edip kaçan Sarı'dır.

9 Kadıncık Ana Evi mimarisi ile ilgili ayrıntı için bkz. Yusuf Acioğlu, "Hacıbektaş'ta Bir Ziyaret Yeri: Kadıncık Ana Evi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 95 (2020), 301-322.

güneybatı hattı boyunca uzanır. Kadıncık Ana'nın, güneybatıdaki odanın güneydoğu duvarında yer alan tandırda sır olduğuna inanılır. Aynı odanın kuzeydoğu duvarının devrilmek üzere iken Hacı Bektaş Veli tarafından durdurulduğuna ve sebeple Ulu Dîvan'a kadar bu duvarın yıkılmayacağına inanılır. Evin kuzeydoğu ucundaki odanın Hacı Bektaş Veli'nin ilk cem kurduğu makam olduğuna dair de bir inanış mevcuttur.

Hacı Bektaş Müzesi'nin yönetiminde, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetindedir. Nevşehir Koruma Kurulu'nun 8 Şubat 1991 tarih ve 949 sayılı kararı ile anıt eser olarak tescillenmiştir (Acıoğlu, 2020, 302-303). Kadıncık Ana Evi, 2020 yılında restore edilmiş ve bahçesine devamlı olarak ziyarete açılabilmesi için alanın güvenliğini sağlamak amacı ile bir ek yapı inşa edilmiştir. Bahçe duvarı elden geçirilerek demir korkuluklarla yükseltilmiş, bahçede yer alan iki mezarın bakımı yapılarak etrafları düzenlenmiştir.

5.6. Hamur Kaya

Savat Mahallesi'nde, Suluca-Karahöyük'ün doğusunda yer alır. Savat Pınarı (Hediye) Çeşmesi'ne yakın bir konumdadır. Kaya ile ilgili rivayet odur ki, Hacı Bektaş Veli bir gün Suluca-Karahöyük'ün doğu taraflarında kerpiç yapmak için balçık yoğuran birisini görür. Yardım etmek için ayakları ile balçığı karmaya başlayınca yardım ettiği kişi, “Balçığı ayaklamak kolay, erlik ona derler ki şu kayanın üstüne çık da onu ayaklarınla yoğur, ayaklarının, dizlerinin izleri, o kayada kalsın. Bunu yap da sana candan, gönülden muhip olalım” der. Hacı Bektaş Veli, kayanın üzerine çıkar ve kayayı bir hamur misali yoğurmaya başlar (Gölpınarlı, 2017, 33). Ayak izleri kayada kalır ve kaya Hamur Kaya olarak anılmaya başlar.

5.7. Dedebağ

İlçe merkezinin 2 kilometre kuzeyinde bulunur. Hacı Bektaş Veli döneminde tarımsal üretim için kullanılan alan, dergâha bağlı önemli ocaklardan birisi olarak bilinmektedir. Belirli dönemlerde derviş adaylarının Hanbağı'nda başlayan serüvenleri, Dedebağ'da son bulmuştur. Dedebağ, dervişlerin son imtihan kademesini oluşturmuştur.

İçerisinde, yapım kitabesinde 1310 (M.1892) tarihi okunabilen, Osmanlı Dönemi'ne ait bir türbe bulunur. Kime ait olduğu net olarak bilinmese de halk arasında Arıcı Baba Türbesi olarak bilinir. Türbede, iki adet mezar ve türbe dışında bir adet mezar vardır. Ayrıca alanda da bir takım tarihî mezarlar mevcuttur (Bayrakal, 2010, 300-302). İlçede pek çok yerde bulunan tarihî çeşmelerden birisi de Dedebağ'dadır. Şeker Pınarı olarak bilinen çeşme, 1991 yılında tescil edilmiştir. Alandaki bir diğer dikkat çeken değer, heybetli pelit ağaçlarıdır.

Alanın mülkiyeti, T.C. Hacıbektaş Belediyesi'ne aittir. Dedebağ, 3. Derece Doğal Sit Alanı iken Nevşehir Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonunun 12.07.2017 tarih ve 940 numaralı kararı, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 28.11.2017 tarihli onayı ile “Doğal Sit - Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanı” olarak tescil edilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 02 Şubat 2022).

6. Tartışma ve Sonuç

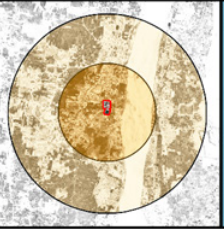

UNESCO Dünya Miras Listesi'nde Hacı Bektaş Veli Külliyesi kültürel mirası ile benzer nitelikteki dört örneğin adaylık süreçleri incelendiğinde, örneklerden birisinin adaylık dosyasının kapsamın yeniden ele alınması adına taraf devlete iade edildiği, bir diğerinin adaylığı konusunda erteleme kararı verildiği görülmektedir. “Hayfa ve

Batı Celile'deki Bahai Kutsal Yerleri” kültürel mirasının aday dünya miras alanları ve tampon bölgeleri için daha güçlü koruma istenerek adaylık dosyası taraf devlete iade edilmiş, “Bodh Gaya'daki Mahabodhi Tapınağı Kompleksi” kültürel mirasının dünya miras alanı ve tampon bölge sınırlarını gösterir haritaların adaylık dosyasında yer almaması, adaylığın ertelenmesine sebep olmuştur. Bu durum, özellikle bir inanca dayalı somut olmayan kültürel miraslarla ilişkilendirilen miraslara ait dünya miras alanları ve tampon bölgeleri tanımlarının, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne adaylık sürecindeki önemini ortaya koymaktadır.

UNESCO Dünya Miras Listesi'nde Hacı Bektaş Veli Külliyesi kültürel mirası ile benzerlik gösteren tüm dünya miras alanlarında, birçok yapıyı içeren, inanç ya da öğreti önderinin hayatı ile ilişkilendirilebilecek tüm alanları kapsayıcı nitelikte geniş bir alana yayılan alan tanımları tercih edilmiştir (Tablo 3). Bu durum, “Bektaşilik felsefesinin kurulduğu ve dünyaya yayıldığı” gerekçelendirmesi ile Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne yazdırılan Hacı Bektaş Veli Külliyesi kültürel mirasının adaylık sürecinde yapılacak dünya miras alanı ve tampon bölge tanımlarında dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir. Zira UNESCO Dünya Miras Listesi'ndeki mevcut duruma bakarak tek başına Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nin bir inancın veya öğretinin şekillendiği ortamı tanımlamada yetersiz kalabileceği düşünülebilir.

Tablo 3: UNESCO Dünya Miras Listesi'nde Hacı Bektaş Veli Külliyesi Kültürel Mirası ile Benzer Özellikler Gösteren Mirasların Dünya Miras Alanı ve Tampon Bölge Tanımları

Qufu'daki Konfüçyüs Tapınağı ve Mezarlığı ve Kong Aile Konagi	Assisi, San Francesco Bazilikası ve Diğer Fransiskan Alanları	Bodh Gaya'daki Mahabodhi Tapınağı Kompleksi	Hayfa ve Batı Celile'deki Bahâi Kutsal Yerleri
			
Dünya Miras Alanı (Hektar)			
212	14 563	4,86	62,58
Tampon Bölge Alanı (Hektar)			
193	4 087	1 256	254,70

Bektaşilik inancının ortaya çıktığı ve dünyaya yayıldığı bir merkez tanımlı yapmak için ilçede bulunan zengin Bektaşî mirasının dikkate alınmasında yarar vardır. Nitekim bu zenginlik, ilçenin adının değişmesine yol açmıştır. Üstelik ilçedeki zengin Bektaşî mirasının bir kısmı doğal bir kısmı kültürel varlık olarak hâlihazırda tescillenerek koruma altına alınmıştır. Bu durum, daha geniş kapsamlı bir alan tanımına yardımcı olacaktır. Bektaşî mirası, Hacıbektaş'ta yayılı halde bulunduğu için, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yönelik tarihî yerleşim adaylıklarında sıklıkla kullanılan çok bileşenli dünya miras alanı tanımını kapsayan seri adaylık, Bektaşîlik inancının doğduğu ve geliştiği ortamı tanımlamada pratiklik sağlayacaktır.

Kaynaklar/References

Acioğlu, Yusuf. “Bektaş Efendi Türbesi”. *Nevehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 10/2 (2020), 680-703.

- Acioğlu, Yusuf. "Hacıbektaş'ta Bir Ziyaret Yeri: Kadıncık Ana Evi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 95 (2020), 301-322.
- Akçabozan Taşkıran, Aylin - Binan, Can Şakir. "UNESCO Dünya Miras Listesi ve Sınır Aşırı Seri Miras Kavramı: Türkiye'nin Potansiyeli". *Megaron* 15/1 (2020), 67-83.
- Akçabozan Taşkıran, Aylin. *Sınır Aşırı Dünya Mirası Alanlarının Türkiye Bağlamında Tespiti, Geliştirilmesi ve Sunulması için İlke ve Ölçütler*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Bayrakal, Sedat. "Nevşehir'in Hacı Bektaş İlçesindeki Bektaşî Kültürüyle İlişkili Türk Eserleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 55 (2010), 281-310.
- Birge, John Kingsley. *The Bektashi Order of Dervishes*. Luzac's Oriental Series 7. Londra: Luzac & Company, 1937.
- Çiçfi, İbrahim - Akova, Orhan. "İnanç Turizmi Kapsamında Hacı Bektaş Veli Dergâhına Yönelik Bir Araştırma". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 80 (2016), 183-218.
- Department of Tourism, Ministry of Tourism & Culture Government of India. *Information Dossier for nomination of Mahabodhi Temple Complex, Bodhgaya as a World Heritage Site*. Paris: World Heritage Centre, 2002.
- Faroqhi, Suraiya. "The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities". *International Journal of Middle East Studies* 7/2 (1976), 183-208.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli: Vilâyet-Nâme*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2017.
- Gürses, Remzi. *Hacıbektaş Rehberi*. Ankara: Sanat Matbaası, 1964.
- Hacı Bektaş Veli Kültür Turizm ve Üniversite Vakfı. "Hacıbektaş Sit Alanları". Erişim Tarihi 02 Şubat 2022. <https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-dipnotlu/25-internet-sitesi/>
- ICOMOS. "Assisi (Italy) / No 990". *Evaluations of Cultural Properties [24th ordinary session (27 November - 2 December 2000) Cairns (Australia)]*. (WHC-2000/CONF.204/INF.6)/94-98. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2000.
- ICOMOS. "Bahâ'i Holy Places (Israel) / No 1220 rev". *Evaluations of Cultural Properties [32nd ordinary session (2 - 10 July 2008) Quebec City (Canada)]*. (WHC-08/32.COM/INF.8B1.Add)/64-73. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2008.
- ICOMOS. "Mahabodhi Temple (India) / No 1056". *Evaluations of Cultural Properties [25th ordinary session (25 - 30 June 2001) Paris (France)]*. (WHC-2001/CONF.205/INF.4)/62-65. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2001.
- ICOMOS. "Mahabodhi Temple (India) / No 1056 rev". *Evaluations of Cultural Properties - Addendum - [26th session of the Committee (24 - 29 June 2002) Budapest (Hungary)]*. (WHC-02/CONF.202/INF.4ADD.1)/5-9. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2002.
- ICOMOS. *Report on the ICOMOS Reactive Monitoring Mission to Temple and Cemetery of Confucius and the Kong Family Mansion in Qufu (China) (C704) 6-12 December 2014*. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2014.
- ICOMOS. *The Temple of Confucius / No 704 (Advisory Body Evaluation)*. Paris: World Heritage Centre, 1994.
- Kızılkaya, Oktay. "Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nin Ziyaretgâh Olma Süreci ve XIX. Yüzyılda Yapılan İnşaatlar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 92 (2019), 11-28.
- Koşay, Hamid Zübeyr. "Bektaşîlik ve Hacı Bektaş Tekkesi". *Türk Etnografya Dergisi* X, (1967), 19-26.
- Koşay, Hamid Zübeyr. "Hacı Bektaş Tekyesi". *Türkiyat Mecmuası* 2 (1928), 365-382.

- Noyan, Bedri. *Bütün Yönleriyle Bektaşılık ve Alevilik*. Ankara: Ardıç Yayınları, 1998.
- Noyan, Bedri. *Hacıbektaş'ta Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri*. İzmir: Ticaret Matbaacılık, 1964.
- Önder, Mehmet. "30 Yıllık Bir Hatıra: Hacı Bektaş Dergahı Nasıl Açıldı?". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 1 (1994), 35-39.
- State Administration of Cultural Heritage People's Republic of China. "Temple and Cemetery of Confucius and the Kong Family Mansion in Qufu". *Report on the ICOMOS Reactive Monitoring Mission to Temple and Cemetery of Confucius and the Kong Family Mansion in Qufu (China) (C704), 6-12 December 2014*, 2014. Erişim 6 Haziran 2023. <https://whc.unesco.org/en/documents/140466>
- Sümer, Taylan – Bozdağ, Devrim. "At Kaya". Erişim Tarihi 2 Şubat 2022. <https://hacibektasmobil.com/gezirehberi/atkaya/>
- Şakacı, Bilge Kağan. "Doğal ve Kültürel Mirasın Hayati Sorunu: İstisnai Evrensel Değer (UNESCO Dünya Mirası Listesi)". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2015), 455-472.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. "Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü". Erişim Tarihi 02 Şubat 2022. <https://tvk.csb.gov.tr/>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri. "Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü". Erişim Tarihi 25 Haziran 2021. <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-89388/kayseri-kultur-varliklarini-koruma-bolge-kurulu-mudurlu-.html>
- Tanman, Mehmet Baha. "Hacı Bektâş-ı Velî Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/459-471. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Taşdelen, Abdullah - Sümer, Ali. *Hacı Bektaş Müzesi Rehberi*. Ankara: Hacıbektaş Anıtlar Derneği, 1976.
- The Bahá'í World Centre. *Bahá'í Holy Places in Haifa and the Western Galilee / Nomination for Inscription on the World Heritage List*. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2008.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Anadolu Kümbetleri: Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. 3. Cilt. Ankara: Adalet Matbaacılık, 1992.
- Ufficio Patrimonio Mondiale UNESCO. *Proposition d'inscription dans la liste des biens culturels et naturels du patrimoine mondial / Nomination, Italie 2000: Assise, la Basilique San Francesco et les autres lieux franciscains*. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2000.
- Uluslan, Evrim – Yıldırım, Ayşe Ege. "Temsili, Dengeli ve Güvenilir Bir Liste İçin: Türkiye'nin Dünya Mirası Adaylıklarının Gözden Geçirilmesi". *İdealkent* 7/19 (Mayıs 2016), 444-473.
- World Heritage Centre. "Hacı Bektaş Veli Complex". *UNESCO World Heritage Centre*. Erişim Tarihi 31 Ocak 2022. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5735/>
- World Heritage Centre. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2019.
- World Heritage Centre. "World Heritage List". *UNESCO World Heritage Centre*. Erişim Tarihi 4 Şubat 2022. <https://whc.unesco.org/en/list/>
- World Heritage Committee. "Decision: 26 COM 23.15". *Decisions Adopted by the 26th Session of the World Heritage Committee*. (WHC-02/CONF.202/25)/59. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2002.
- World Heritage Committee. "Decision: 31 COM 8B.4". *Decisions Adopted at the 31st Session of the World Heritage Committee (Christchurch, 2007)*. (WHC-07/31.COM/24)/168. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2007.

- World Heritage Committee. "Decision: 32 COM 8B.57". *Decisions Adopted at the 32nd Session of the World Heritage Committee (Quebec City, 2008)*. (WHC-08/32.COM/24Rev)/195-196. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2008.
- World Heritage Committee. *Item 8 of the Provisional Agenda: Establishment of the World Heritage List and of the List of World Heritage in Danger / 8E: Adoption of retrospective Statements of Outstanding Universal Value [World Heritage Committee Thirty-sixth Session (Saint Petersburg, Russian Federation 24 June – 6 July 2012)]*. WHC-12/36.COM/8E. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2012.
- World Heritage Committee. *Report [World Heritage Committee Eighteenth Session (Phuket, Thailand 12-17 December 1994)]*. (WHC-94/CONF.003/16). Paris: UNESCO World Heritage Centre, 1994.
- World Heritage Committee. *Report [World Heritage Committee Twenty-fourth session (Cairns, Australia 27 November – 2 December 2000)]*. WHC-2000/CONF.204/21. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2000.
- Yavuzer, Hasan. "Hacı Bektaş'ta Ziyaret Yerleri ve Atfedilen Anlamlar". *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009)*. 143-168. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2010.
- Yaylı, Ayşegül vd. *UNESCO Dünya Miras Yolunda Amasra Stratejik Eylem Planı*. PDF: T.C. Bartın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2014. https://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/c11-unesco_amasra2014.pdf.